

שפה לאומית ורב-לשוניות בתנאי גלובליזציה וחברה רב-תרבותית

ראיון עם פרופ' אליעזר בן רפאל

עולים מחבר המדינות בעשור האחרון דומים לעולים מגרמניה בשנות השלושים בשאיפתם להקים 'קהילת דיבור' ובתחושה שלהם שהתרבות שהם מביאים היא חשובה, בעלת ערך אוניוורסלי, ששפת אימם היא אחת השפות הגדולות בעולם. מצד שני, אין כיום בארץ יחס טעון מן הסוג שהיה לגבי גרמניה. היחס לרוסיה הוא היום ניוון וללא טינה. ה'סיפור' של הרוסית בארץ יאריך, לדעתי, כמה דורות. האנגלית היא היום בארץ 'שפה לא זרה'. לצד הרוסית והערבית היא רכשה לה נוכחות חזקה ביותר בישראל. המשכילים בישראל גם להוטים אחר שפות אירופיות נוספות (צרפתית, איטלקית, גרמנית), כך שאפשר לומר שה'חד לשוניות' עברה מן העולם בחיינו.

האם תוכל לתאר את תחומי התמחותך בכלל, ומה היה הדבר שהעסיק אותך במסגרת מחקרך על לשונותיה של ישראל?

אני עוסק בסוציולוגיה של החברה הישראלית – בעיקר בעדתיות ובזהות, ומכאן הגעתי גם לעניין הקשר בין זהות לשפה. ערכתי מחקר נרחב בתחום זה אשר הוצג בספר שפרסמתי ב-1994¹. מאז אני ממשיך לעסוק בסוציולוגיה של הלשוניות בחברה הישראלית. המציאות הלשונית בחברה הישראלית מרתקת ומיוחדת. היא מיוחדת במובן הזה שהאפיונים שלה מודגשים יותר מאשר במקומות אחרים, אבל האפיונים עצמם קיימים גם בחברות אחרות. הרבה מאוד חברות חוו את התופעה של יצירת שפה לאומית – העמדת שפה מסוימת כשפה לאומית – והפכו אותה לסמל. הדוגמה הקלסית הם הצרפתים, שדיברו בשישים לשונות ערב המהפכה, וכשפרצה המהפכה הצרפתית, הנהיגו את הצרפתית כשפה התקפה היחידה על אדמת צרפת. מי שהיה פעיל מאוד בעניין זה היה גם ידיד היהודים, שקידם את האמנסיפציה של היהודים – האבֶּה גרגואר. באלזס, למשל, דיברו גרמנית אלזאסית, וחיסלו אותה אז באופן ברוטלי מאוד; כיוצא בזה לגבי הברטונית. בכל מקום דאגו שידברו רק צרפתית, והפכו את הצרפתית לשפה ש'מסמלת' את הצרפתיות. לכן, בהרבה ארצות – לא בכולן – השפה נושאת את שם המדינה או החברה, והיא מהווה ביטוי לייחוד החברה הפוליטית הזאת: רוסית מתייחסת לרוסים, אנגלית לאנגלים וכו'. לא בכל מקום זה כך, כי יש מדינות דו או רב-לשוניות באופן רשמי (בלגיה, שווייץ).

ומה קרה אצלנו?

כשיש מהפכה לאומית, כשנוצר תהליך של 'בניית אומה' (nation building), יצירת מדינה, נושא השפה ממלא תפקיד מרכזי. כך גם בישראל – או ליתר דיוק, ביישוב העברי שהתפתח

1. פרופ' אליעזר בן רפאל מלמד בחוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.

1. Language, Identity and Social Division, Oxford University Press, 1994.

בעקבות הקמת התנועה הציונית. אני גורס שהפיכת העברית לשפתו של היישוב לא הייתה תוצאה של 'כורח שעה', של צורך למצוא שפה משותפת למהגרים שדיברו בשפות שונות. הרי לאלו שחוללו את מהפכת העברית הייתה שפה משותפת אחרת – היידיש (או הרוסית). לכן, כשהם הנהיגו את העברית כשפה ה'לאומית', הדבר לא נבע מהצורך שלהם בשפה כזאת, אלא מן הרצון להקים חברה יהודית לאומית חדשה, ולשם כך היה צורך בשפה לאומית; כמו כן, גישה זו גם נבעה מראיית הישות הלאומית החדשה כדבר חדש, מנוגד וכמעט מנותק מן המציאות הגלותית.

אבל יש כאן בכל זאת שאלה: אתה בוודאי צודק לגבי עצם התהליך של הפיכת העברית לשפה המשמשת לצרכים מודרניים של ספרות, מדע וכו'. אבל בנוגע להנהגת הדיבור העברי בארץ: האם זה לא נבע, בכל זאת, מהצורך לאחד אנשים שבאו מארצות שונות ודיברו בשפות שונות? לדעתי, לא; בתקופה שעשו את המהפכה הזאת, זה כמעט לא היה רלוונטי. כשבן יהודה בא לארץ, הוא יכול היה לדבר עם רוב האנשים שפגש בידיש או ברוסית. מספר הספרדים לא היה גדול. לכן עניין ה'עדות' לא היה משמעותי כאן. ואין צריך לומר, שגם אותם יהודים ספרדים או מזרחים יכלו ללמוד יידיש, אילו היא הפכה לשפה ה'לאומית'. חוץ מזה, הלוא הציעו גם אספרנטו כשפה הלאומית החדשה, וזה לא התקבל...

מהו איפוא סוד ההצלחה של תחיית העברית?

קבעו את העברית כשפת התחייה, משום שהיא סימלה את מהותה של המהפכה הציונית: שימוש בסמלים יהודיים, בתרבות יהודית שמדברת אל לב כולם. גם מי שלא ידע עברית, ידע שזוהי השפה היהודית בה"א הידיעה, משום שהיא שפת ספרי הקודש. הייתה לכך משמעות של המשכיות יהודית, תוך טרנספורמציה של היהדות. וזה אכן מה שרצתה הציונות לקיים. ומשום כך עניין תחיית העברית 'עבד': אנשים שלא ידעו אותה, דיברו בה ויצרו אותה תוך כדי השימוש בה. ולרוב הקבוצות שהגיעו לארץ לא הייתה בעיה בשימוש בעברית, גם כשלא ידעו עברית בתחילה, משום שהתקבל על דעת כל היהודים – או כמעט כל היהודים – שהגיעו לארץ שבמדינה יהודית, או ב'יישוב' בארץ ישראל, דיברו עברית; מה גם שלרוב היהודים הייתה מידה כלשהי של ידיעת עברית – או לפחות 'קרבה' אליה: שמעו תפילות בבית הכנסת, קראו את ה'פרשה' (פרשת השבוע) בבר מצווה. כלומר, היה איזה מכלול של מילים עבריות שכל אחד ידע: מילים שחדרו ליידיש ולשאר השפות היהודיות וכו'.

האם הפרויקט של 'שפה אחת לעם אחד' באמת הצליח?

אצל הציונים עניין השלטת העברית התקשר עם תפיסה 'יעקובינית' שהנהגת שפה אחת פירושה הכחדת הפרטיקולריזם של הקבוצות השונות, לשם יצירת תרבות עברית חדשה, הקשורה ב'יהודי החדש', באומה היהודית החדשה וכו'. הרעיון הזה לא עבד במלואו לפי התוכנית. משום שיש שפות שנעלמו מהר מהנוף בארץ, אך יש שפות שנעלמו מהר פחות... זאת משום שכשאתה לומד שפה חדשה, אין פירושו של דבר שאתה בהכרח שוכח את שפתך הקודמת. נכון שכשאתה לא משתמש בשפתך הקודמת, היא הופכת לפחות רהוטה בפיך, אינך

מעודכן בחידושים שבה, אבל אתה יכול להשתמש בה וליהנות מהידע שלך בה. כך שהמעבר לעברית יצר, קודם כל, תופעה של דו־לשוניות; אנשים נעשו דו־לשוניים.

נגד מי משליטי העברית נאבקו במיוחד?

הדגם של תחיית העברית היה יצירת משהו חדש, תוך מאבק, קודם כל, בידיש. היידיש הייתה השפה שהציונים לחמו בה באופן קיצוני במיוחד. מדוע? משום שהיא הייתה השפה שלהם... כשהם נלחמו באחרים כדי שיעזבו את היידיש ויאמצו את העברית, הם בעצם לחמו נגד עצמם, כדי לדכא את היצר שהיה בהם להנות מהנוחיות של הדיבור שרק דיבור בשפת אם מקנה לאדם. הראיה לכך: אם תסתובב בבתי האבות, כשאתם אנשים שעשו את מהפכת העברית או צאצאיהם הישירים הגיעו כבר לגיל 75-80-90, הם חזרו פתאום לידיש, אחרי שלא דיברו בשפה הזאת במשך עשרות שנים. יכול להיות שרבים דיברו ביניהם בכל זאת יידיש, אבל זה לא נחשב 'פה'. כיום הם לא מוכנים יותר לוותר על הנוחיות הזאת של דיבור בשפת האם האמיתית.

אולי עניין השואה שינה קצת את היחס לידיש?

אנשים רבים לא עשו אז את השיקול הזה. אבל נכון שלאחר השואה עלו אנשים רבים, פליטי שואה, שלא אהבו את החברות (הסוציאליזציה) הציוני. לא עלה על דעתם שהם 'שתקו' ויפסיקו לדבר יידיש. בסביבות תל אביב וחיפה (בקריות) אפשר לפגוש אנשים רבים שעלו אחרי השואה והם לא חדלו לדבר יידיש או פולנית בהתכנסויות חברתיות שלהם: משחקי קלפים במרפסות וכו'.

בשנות השמונים, כשהתחיל תהליך ה'רב־תרבותיזציה' של החברה הישראלית, שהתבטא בהעלאת הדרישות של המזרחיים בתחום התרבות, הפיכת 'זמרי הקסטות' לזמרים לגיטימיים, לאומיים, עליית כוחה של ש"ס והתפתחויות דומות – אנשים התחילו לשאול את עצמם: מדוע לא לחזור לידיש, גם אם אין הכוונה לשיבה אליה כשפת יום־יום אלא רק לכיבודה ולטיפוחה כמוקד של עניין תרבותי. ובאמת, באמצע שנות השמונים קם תאטרון יידיש שהצליח להתקיים ולהפוך אפילו לכעין נכס משמעותי של התרבות הישראלית. תאטרון יידיש קודמים לא הצליחו לשרוד או אפילו 'דוכאו' (במיוחד בשנות החמישים). אולם כיום באוניברסיטה מלמדים יידיש, אפשר להיבחן ל'בגרות' בידיש. עם זאת, גם בתנאים החדשים אי אפשר להגיד שהידיש 'כבשה' אותנו.

איך אתה רואה את המצב אצל החרדים מהבחינה הזאת?

המצב אצל החרדים הוא לא פשוט. החרדים נלחמו תחילה בעברית, הדגישו את חשיבות היידיש, משום שלא רצו להזדהות עם המפעל הציוני. אבל כאשר המדינה הוקמה והם נהיו תלויים במדינה מכל מיני בחינות, וגם רצו להשפיע על המדינה, מתוך שכנוע פנימי שהם מייצגים את היהדות שמחייבת את כולם. הם לא יכלו להישאר בתוך מובלעת סגורה באופן הרמטי, והם התחילו להיפתח כלפי חוץ, מתוך שאיפה לא רק להעלות דרישות מהמדינה אלא גם להגיע לעמדת השפעה.

אבל האם לא מדובר בתהליך 'סטיכי' של הסתגלות לחברה, ולא דווקא מתוך כוונות מודעות?
תראה, הסתגלות פירושה שהם לומדים עברית, ואיתך ואיתי הם מדברים עברית. אבל כאן קרה משהו שהוא יותר מהסתגלות: הם עברו ברובם גם לדבר עברית בינם לבין עצמם; כי ב'גולדר'ס גרין' הם מדברים בדרך כלל בינם לבין עצמם יידיש, גם כשהם יודעים אנגלית. כך גם בברוקלין, ניו יורק, וכן באנטוורפן שבבלגיה: הם יודעים פלמית ומדברים פלמית עם הגויים, אבל ביניהם מדברים יידיש. בארץ הם מדברים עברית גם ביניהם (זה בולט בחסידות גור, חב"ד ועוד). אני מסביר זאת בכך שהם לא עמדו בפני ה'יצר' להרגיש חלק מן החברה הישראלית; הם בעיני עצמם חלק מן החברה הישראלית, יותר מכפי שרואים אותם החילונים. כלומר, היידיש נסוגה גם שם. אם כי בישיבות הגדולות, במוסדות התורה, הרבנים והמורים מרבים לדבר ביידיש עם תלמידיהם, כי יש דפוס מושרש של דיבור ביידיש סביב טקסטים בלשון הקודש. גורם נוסף חשוב שדוחף אותם לשימוש בעברית כשפת יום-יום הוא העובדה שיש בתוכם אחוז גדול מאוד של ילידי הארץ: בחברה היהודית בארץ יש 45% של ילידי חו"ל ו-55% של ילידי הארץ, בעוד שאצל החרדים אחוז ילידי הארץ מגיע כנראה ל-70% ואולי יותר.

מה מעמדן של השפות ה'יהודיות' האחרות אצלנו, מלבד היידיש?

אם היידיש דועכת, הרי השפות היהודיות הערביות (יהודית מרוקנית, יהודית תימנית, כורדית וכו') נעשו אמנם פחות ופחות שימושיות בחברה הישראלית, ובכל זאת בקרב חלק מן הקבוצות שדיברו בארץ המוצא בשפות האלה, התהליך של דעיכת השימוש בשפה הוא איטי הרבה יותר ממה שאנחנו סבורים. אם תלך לראש העין, עדיין תשמע הרבה מאוד אנשים זקנים שמדברים תימנית – בעצם יהודית ערבית של תימן. המצב הזה נובע כנראה מתפיסה אחרת של הציונות בקרב ה'עדות' דוברות השפות האלה: הן לא תפסו את הציונות כניתוק מן העולם היהודי הישן, ולכן הצורך שלהן לבטל את הזיקה לתרבות היהודית המסורתית הוא חזק פחות מאשר אצל יוצאי אירופה וצאצאיהם. ברור שילדי העולים מארצות ערב יודעים פחות את השפות היהודיות האלה מהוריהם, אבל הם עדיין מבינים את שפת ההורים, ואפילו הנכדים עדיין מבינים משהו. כשאתה הולך לחתונה תימנית, יש סיכויים רבים שתהיה שם זמרת שתשיר שירים תימניים בתימנית.

יתר על כן: הקבוצות האלה מעבירות לעברית גם את ההגייה שלהן: זה ניכר תכופות גם באנשי הדור השני ואפילו השלישי בקרב התימנים, המרוקאים וכו' – ההיגוי המיוחד, האינטונציה המיוחדת לא נעלמים לגמרי. בקרב יוצאי אירופה-אמריקה אין המשכיות כזאת: בקיבוץ כפר הנשיא, למשל, שכמעט כל מייסדיו היו יוצאי ארצות דוברות אנגלית (בעיקר אנגליה), דיברו עברית במבטא אנגלי כבד. אצל הבנים שלהם אין זכר למבטא הזה. בראש העין, לעומת זאת, יש הרבה יותר המשכיות, לפחות אצל ילידי הארץ שממשיכים לגור במקום, של המבטא מארץ המוצא. זה באמת נובע מתפיסה שונה של הציונות בין המגזרים השונים: התימנים לא ראו בה ניתוק מהמסורת, אלא 'אתחלתא דגאולה', המשך של חלומות של דורות ולא מרד בשיטה חברתית קודמת; ורק פה הם התחילו לעבור תהליכי חילון, שגם הם אינם בלתי מסויגים אצל חלק גדול מהם עד היום.

איפה היו יוצאי הדופן? האם היו קבוצות עולים שלחמו לשימור שפת תרבותם המקורית?
בכל ההיסטוריה הצינונית היו שני ניסיונות להקים 'קהילת דיבור' (speech community) בשפה ייחודית: ה'יקים' של שנות השלושים, וה'רוסים' של היום. לשתי הקבוצות יש מאפיינים דומים: קבוצות משכילות, שבאמצעות המוצא היו על סף ההתבוללות, הטמיעה, ובאו מצוידות במעט מאוד השכלה יהודית; ומאידך, אנשי קבוצות אלה היו גאים בתרבות ובשפה שהם רכשו בארץ המוצא בתור משהו שנותן להם מעמד כלפי העולם, ולא כל שכן כלפי היהודים האחרים במדינה או בחברה שאליה הם הגיעו. אצל היקים – כמו אצל עולי רוסיה (חבר המדינות) – זה התבטא בהתמקמות מהירה למדי במעמד הבינוני, כלומר התגלגלה אצלם ניעות (מוביליות) חברתית, ובר-בזמן ניכר ניסיון אצלם לטפח זיקה לשפה ולתרבות של ארץ המוצא: התזמורת הפילהרמונית 'דיברה' גרמנית, כי רבים מהנגנים היו יוצאי גרמניה-אוסטריה; לילדים דאגו שתהיה מטפלת דוברת גרמנית וכו'. אבל הניסיון הזה שרד רק דור אחד: בגלל השואה, מצד אחד, שגרמה ליחס שלילי כלפי כל מה שקשור בגרמנית (בניהם של יוצאי גרמניה לא העלו על הדעת לדבר גרמנית ברחוב); ומצד שני – משום שזאת הייתה שעתה הגדולה של הצינונות, תקופת טרום-מדינה, תקופת ההתגייסויות הגדולות לשירות החברה – הפלמ"ח, ההתיישבות הקיבוצית, ההעפלה וכו'. בני היקים לא יכלו שלא להשתלב ב'אפופאה' הזאת, מה גם שהוריהם היו חלק מן החברה, מן המעמד הבינוני, המשכיל; הם לא היו בניהם של אנשי שוליים. כך יצא שהסיפור של הגרמנית היה סיפור של דור אחד, אם כי עד היום, אנשי דור העולים מהארצות דוברות הגרמנית, שחיים היום בבתי אבות, מנהלים את חייהם בגרמנית. בניהם יודעים גרמנית ומסוגלים לקרוא בה ואפילו לדבר בה כשהם נוסעים לגרמניה, אבל הם לא יעשו כן בציבור.

אז מה שונה ומה דומה אצל ה'רוסים' ביחס ליוצאי גרמניה?

מה שדומה הוא שאיפה להקים 'קהילת דיבור' והתחושה שלהם שהתרבות שהם מביאים, התרבות הרוסית, היא חשובה, בינלאומית, בעלת ערך אוניוורסלי, שהשפה הרוסית היא אחת השפות הגדולות בעולם, וששמבחינה זו, השפה העברית היא 'עניין נחמד', שצריך ללמוד אותה, אבל התרבות הרוסית היא 'במדרגה אחרת'... הצינונות, התודעה הלאומית, מתגבשת אצלם באיטיות עם ספיגת האירועים הציבוריים, החינוך בבית הספר וכו'. מצד שני, אין כיום בארץ יחס טעון מן הסוג שהיה לגבי גרמניה לאחר השואה. להיפך: היחס לרוסיה הוא היום נוח ונינוח, אין טינה כלפי הארץ הזאת, ויש ציפייה שיהיו עולים נוספים משם. כך שאין לחץ נגד הרוסית כרוסית. וכמובן, המספר הגדול של העולים מרוסיה (מחבר המדינות) קובע: הם יכולים ללא קושי לטפח תרבות בינם לבין עצמם. הסופרים שהגיעו – יותר מ-250 – יכולים לפרסם את יצירותיהם בעיתוניהם ובאמצעות והוצאות ספרים מתאימות (חלקן ברוסיה עצמה). חלק מיצירות אלה עשויות גם לעשות דרכן ברחבי רוסיה עצמה והקהילות של מהגרים רוסיים בארצות אחרות – בניו יורק ובערים שונות בגרמניה. נזכור שבארץ יש קהילות 'רוסיות' גדולות בערים שונות (חיפה, אשדוד, כרמיאל); יש זמרים רוסיים שמגיעים לארץ, תזמורות ולהקות. כך שההרגשה היא שעניין הטיפוח של הלשון הרוסית בארץ אינו לזמן קצר; זה 'סיפור' של כמה דורות, לדעתי.

מדובר כאן ב־transnational diaspora (קהילת־תפוצה חוצה לאומים), המקיימת זיקה בין הקיבוצים השונים שלה ובכל מקום יוצרת גם אפיונים מיוחדים, בהשפעת הסביבה החדשה, אך גם מקיימת מכנה משותף, בזכות אמצעי התקשורת הקיימים כיום (תחבורה בינלאומית נוחה, טלפון בתקשורת ישירה, טלוויזיה בכבלים/בלוויין וכו'). גם מהבחינה הזאת, נראה לי שהרוסית תחזיק מעמד בארץ זמן רב, גם אם הדיבור בה יהיה רווח פחות בדורות הבאים.

ומה לגבי המיעוט הערבי והערבית?

הסיפור של השפה הערבית שוב שונה מאוד. אנחנו חיים בחברה שיש בה מיעוט ערבי. הערבית היא שפה רשמית, המדוברת בקרב המיעוט הזה. ישראל נתנה לערבים מעמד אוטונומי מבחינה תרבותית ופוליטית, כך שמדובר בעצם במיעוט לאומי. בקרב אוכלוסייה זו, הערבית מדוברת במערכת חינוך מסועפת וגדולה. מאידך, משום שהם מיעוט, הערבים גם לומדים עברית והופכים דו־לשוניים. כמו כן, העובדה שדרך העברית הם עוברים את המודרניזציה, גורמת לכך שהם מעבירים לערבית אוצר מילים שלם מן העברית. מושגים בינלאומיים רבים נקלטים אצלם דרך העברית. בנוסף לכך, הערבים גם מעבירים לשפתם לקסיקון שלם של מונחים הקשורים בפעילויות מוסדיות 'ישראליות' למניהן, מ'קופת חולים' ועד 'אגד'. כל המילים הללו תורמות ליצירת מעין ערבית ישראלית. לכך מתווסף שלעברית בארץ יש גם בעיה עם תקנון לשוני, בהעדר מוסדות מקומיים לתקנון.

כך שכמו שיש ישראלזציה של החרדים, יש גם ישראלזציה של הערבים. אמנם, מבחינת זהותם הם ברובם יותר ויותר פלשתינאים, בגלל התמשכות הקונפליקט הישראלי-פלשתינאי, אבל מבחינה תרבותית־לשונית מתגלה אצלם נטייה לישראלזציה.

איך אתה רואה את מקומה של האנגלית בארץ?

שוב זהו סיפור לשוני ייחודי מאוד. השפה האנגלית נכנסה לארץ מכוחם של תהליכי גלובליזציה. את השפה שלנו, העברית, יודעים רק בארץ ומספר זעיר של לא־ישראלים בחוץ לארץ, כלומר פחות מעשרה מיליון איש, כולל בישראל. מאחר שהחברה הישראלית מחוברת לחברה האמריקאית, ליהדות העולם ולכל התהליכים הגלובליים שמתרחשים בעולמנו (קשר עם אסיה, עם דרום אמריקה וכו') הפכה אצלנו האנגלית, כמו במקומות אחרים, ל'לינגווא פרנקה', כעין שפה שנייה של דוברי העברית. אצלנו זה רק חריף יותר מאשר במקומות אחרים, משום שהמדינה קטנה, ובשפתה קשה מאוד להסתדר מחוץ לגבולות הארץ, ומשום שישראל – יותר ממדינות רבות אחרות – מחוברת לזירה הבינלאומית: אין לה גבולות פתוחים, שמאפשרים 'להסתדר' בקלות עם הסביבה; ההתפתחות הכלכלית קשורה בשוקי העולם; המדינה קולטת עלייה, וכך 'מהגרים' מגיעים אליה כל הזמן; יש גיוס כספים ומשאבים מן העולם, וכן גיוס תמיכה פוליטית וכו'. כך שאנחנו מקרה קיצוני מאוד של גלובליזציה. ולכן האנגלית נכנסה אל חיינו בצורה חזקה מאוד.

אבל, לדעתך, האם הדרך שבה ישראלים מסתגלים, לעיתים אפילו בקלות רבה מדי, לאנגלית אינה תוצאה של איזה אי־ביטחון תרבותי, של ירידה אצל הישראלים ב'משוכנעות' שהייתה

**לדור המייסדים בערכה של העברית כמבטאת של הזהות החדשה שלנו, של התרבות שלנו?
שאולי יש כאן 'שחיקה' ולא רק 'פתיחות' ומהירות בקליטת שינויים עולמיים?**

יכול להיות שמה שאתה אומר מסביר במשהו את התהליכים הלשוניים שאנחנו עוברים. אבל עצם העובדה שאנחנו מחוברים כל כך לעולם ושהשפה שלנו כל כך 'אזוטריט' ומסגירה אותנו – מסבירה את הקיצוניות של השינוי הלשוני. כדאי לשים לב שהשפה האנגלית, שתפסה כאן מקום בתוקף שלטון המנדט (1920–1948), שינתה את אופיה אצלנו, כי בעצם אנחנו מדברים יותר אנגלית אמריקאית ופחות אנגלית בריטית – וזה סימן מובהק שאכן מדובר בתהליך של גלובליזציה ולא בהמשך גרידא של מציאות קודמת. מתחילים אצלנו ללמוד אנגלית בגיל מוקדם מאוד – רשמית בכיתה ד', אבל רבים מתחילים ללמוד אפילו בגן הילדים; האנגלית היא חומר חובה ל'בגרות', היא חובה באוניברסיטה, היא הכרחית בכל 'ג'וב' בשוק העבודה שהוא בעל אופי בכיר במידה זו או אחרת.

אני מגדיר איפוא את האנגלית כ'שפה לא זרה (non-foreign language)' בארץ – כלומר, היא לא שפה לאומית רשמית, אך היא אינה זרה. היא לא שפה ישראלית, אך היא שפה של ישראלים. ברור שהיא שגורה יותר בקרב המעמד המשכיל, ה'בכיר', אצל אנשים שיש להם יותר קשרים עם העולם שמחוץ לישראל, והיא הפכה על כן למעין סמן מעמדי. וכך היא תורמת לכך שחלק מן החברה, בגלל הידע שיש לו בשפה האנגלית, מטפח מידה זו או אחרת של אוריינטציה קוסמופוליטית יותר, לעומת המעמדות הנמוכים שהם בעלי אוריינטציה 'מקומית' יותר. כלומר, העברית היא סיפור של הצלחה; אך בה במידה שהעברית חוגגת את הצלחתה, השפה האנגלית מצטרפת לחגיגה.

אפשר לסכם בעניין זה ולומר שיש הרבה מאוד משאבי לשון בחברה הישראלית; חלקם נשחקים מהר יותר וחלקם מהר פחות. ויש גם משאבים חדשים, כמו האנגלית, שרוכשת לה מקום חשוב וזכות קיום באופן חזק מאוד; הרוסית, שלא עתידה להיעלם במהירות; והערבית. אם יהיה פעם הסדר במזרח התיכון ויפתחו הגבולות, הערבית תפלוש לישראל באופן משמעותי; אנשים ילמדו ערבית כדי שיוכלו 'להסתובב' באזור. לדיבור עם הערבים מחוץ לישראל יהיה צורך ברכישת ערבית.

מה לגבי לימוד שפות נוספות? האם עניין לימוד שפות זרות נעשה פופולרי יותר?

תדע לך שהוראת שפות היא 'הביזנס הכי טוב בעיר'. אם תסתכל במכון הצרפתי, תראה שאלפי אנשים נרשמים אליו כדי ללמוד צרפתית מדי שנה. ולרוב אין מדובר ביוצאי מרוקו או בצאצאיהם, שרוצים לחדש את הידע שלהם בצרפתית, אלא בישראלים בני המעמד הבינוני, שכדרכו של אדם מודרני, שהוא איש עסקים או אינטלקטואל או איש מקצוע יוקרתי ומסתובב בעולם, רוצים לדעת כמה שפות, והצרפתית היא שפה מספר שתיים – אחרי האנגלית. ואם תלך ל'מכון גתה', תראה שאנשים צובאים שם על הפתחים כדי להתקבל לקורס לגרמנית. וכיוצא בזה, במרכז התרבות האיטלקי תראה רבים הלומדים איטלקית. כך שאנחנו חיים בעולם שבו ידיעת שפות נחשבת למשאב חשוב. מדברים היום על 'הון לשוני' שהאדם בן ימינו מחשיב מאוד, והדבר ניכר מאוד גם בחברה הישראלית.

מה, לדעתך, צריך להיות היחס של אנשי החינוך ומעצבי המדיניות הלשונית כלפי ידיעת שפות ומציאותם של דוברי שפות שונות בישראל?

בחברה הישראלית של המאה ה-21, יש מקום לווסת, לארגן ולטפח את עניין השליטה בשפות. עד היום דיברנו על השפה העברית ועל תודעה יהודית וציונית הקשורה בה, ומקצועות כמו תנ"ך, ספרות עברית הדורשים ידיעה מעמיקה בשפה זו. מאידך, בבית הספר ייחסו עד לא מזמן חשיבות עליונה למקצועות הראליים: מתמטיקה, פיזיקה, כימיה וכו', השאר נחשב 'פריפריה'. היום עניין ידיעת השפות קונה לו יותר ויותר חשיבות.

אבל מה ההשלכות של ההכרה בכך?

אני אתן לך תשובה על-ידי דוגמה: ניקח את אוסטרליה, שהיא חברה רבת-תרבותית. כמובן, הכול מדברים ולומדים שם אנגלית. מאידך, בבתי ספר רבים, מערכת הלימוד מחולקת לשניים: יש התוכנית הרגילה, ואחר הצהריים בית הספר הופך ל'אולפן לשפות'. מעודדים תלמידים ללמוד את 'שפת המקור' שלהם, וכן שפות אחרות החשובות לתקשורת ולהתקשרות לסביבה. הארצות הקרובות ביותר לאוסטרליה הן יפן, תאילנד, סינגפור, וחשוב לאוסטרלים להיות מסוגלים לתקשר איתם. גם בחברה הישראלית יכול לקרות תהליך דומה. באירופה יש 12 שפות רשמיות. בפרלמנט האירופי כל אחד מדבר בשפתו, ויש תרגום סימולטני לכל אחת מהשפות – כך במוסד ה'פוליטי'. אבל במציאות, כשמדובר ביבשת ללא גבולות כמעט, מעודדים את התלמידים לרכוש את השפות של הארצות השכנות – לפחות שתיים או שלוש.

המסקנה: אל לנו לחדול מלטפח ולחזק את הידע בעברית, כי זה חלק מ'הנשמה הלאומית' שלנו. אך אנחנו גם אנשי העולם, ואסור שהצורך לטפח את העברית יתפרש כמניעה או כאי עידוד ידע בשפות אחרות. זה נחוץ משתי סיבות: בגלל תהליך הגלובליזציה; ובגלל העובדה שהחברה הישראלית היא רבת-תרבותית. משמע: חד-לשוניות היא 'פאסה' – ועצם השימוש במילה זו מעיד עד כמה החד-לשוניות אכן עברה מן העולם...